

В. Є. МАРМАЗОВ

Василь Євгенович Мармазов, кандидат юридичних наук, професор Київського університету права НАН України

ПРИНЦИПИ ПРАВОохоронної діяльності ВІДПОВІДНО ДО ЄвРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАКТИКИ ЄвРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Розглядаючи питання контролю за діяльністю правоохоронних органів, перш за все необхідно визначити, якою саме є функції правоохоронних органів (органів внутрішніх справ) у демократичному суспільстві. При цьому необхідно визначити функції цього органу та повноваження, а також контроль за здійсненням цих повноважень.

При цьому можна виділити наступні можливості контролю за діяльністю правоохоронних органів¹:

- контроль за діяльністю органів внутрішніх справ самими органами внутрішніх справ (зокрема, шляхом створення спеціальних підрозділів контролю, можливості внутрішнього ієрархічного оскарження рішень органів внутрішніх справ, тощо);

- правоохоронні органи повинні підкорятися органам цивільного контролю (це зокрема також стосується контролю за їх діяльністю органами влади та місцевого самоуправління та також стосується такого елементу реформування органів внутрішніх справ, як їх демілітаризація та цивільне управління органів внутрішніх справ, тощо);

- діяльність органів внутрішніх справ повинна бути підконтрольна органам законодавчої влади, які здійснюють свій контроль за їх діяльністю шляхом прийняття відповідних нормативних актів та законів, призначення керівників органів внутрішніх справ (як це передбачено у випадку певної форми управління державою) а також шляхом створення парламентських комісій по розслідуванню певних обставин справ. Однак, законодавчий орган не повинен здійснювати прямого контролю за діяльністю органів внутрішніх справ, враховуючи принципи правової держави та розподілу влади;

- судовий контроль за діяльністю органів внутрішніх справ, що здійснюється завдяки функції розгляду скарг осіб дії чи бездіяльності органів внутрішніх справ, шляхом санкціонування певних видів втручання у права та основні свободи осіб та груп осіб та можливості оскарження цих санкцій до вищестоящего судового органу, тощо (це також цілком відповідає положенням статті 13 Конвенції щодо забезпечення права на ефективні засоби захисту та практиці Європейського суду з прав людини)²;

- контроль громадськості за діяльністю органів внутрішніх справ, який в ідеальному варіанті може здійснюватися через всі вищезазначені засоби та органи, але у випадку реального існування розвинутого демократичного суспільства, в якому особа чи групи осіб беруть участь в управлінні державою. Більш того такий контроль має здійснюватися, як одночасно так і по результатам діяльності органів внутрішніх справ, шляхом оцінювання їх діяльності та винесення критичних ремарок стосовно такої діяльності.

Одним із ключових елементів збільшення функцій та повноважень органів внутрішніх справ є давня дилема, яка виникає у співвідношенні між ефективною діяльністю органів внутрішніх справ у забезпеченні безпеки суспільства та забезпеченні прав та основоположних свобод людини. Тобто, у випадку, коли суспільство вимагає більшої безпеки та захищеності, деякі основні права та свободи можуть бути обмежені, саме з метою ефективною реалізації цього завдання. Однак, при обмеженні деяких прав та основних свобод органами внутрішніх справ можуть бути знехтувані основні гарантії забезпечення прав та основних свобод людини, і саме тому у таких ситуацій контроль за діяльністю органів внутрішніх справ може стати досить проблематичним¹.

Не існує єдиного підходу до організації діяльності органів внутрішніх справ у демократичному суспільстві, яке керується принципами верховенства права³, однак можна виділити наступні основні принципи пов'язані із такою організацією соціального середовища здійснення правоохоронної діяльності, які сприяють їй³:

- демілітаризація суспільства, яка змінює завдання, методи, цілі та імідж правоохоронних органів та означав виключення військових сил від здійснення функції охорони правопорядку і виключення квазівійськових методів управління та військових чинів із діяльності органів внутрішніх справ, що також зумовлюється необхідність забезпечення того, що органи внутрішніх справ не виконують завідомо злочинні накази;

- децентралізація - означає підкорення органів внутрішніх справ у своїй діяльності органам місцевої влади, тобто організацію їх управління на місцевості, з урахуванням усіх особливостей такого управління на місцевості, знання особливостей забезпечення порядку та спокою місцевих жителів. Однак, створення та існування місцевих органів внутрішніх справ не повинно заважати у їх централізованій діяльності по відношенню до боротьби із організованою злочинністю, тощо;

- деконцентрація діяльності органів внутрішніх справ означає зміну спрямованості їх діяльності із забезпечення правопорядку у суспільстві на забезпечення порядку для та у місцевих громадах, тобто забезпечення максимального контакту з населенням, однак не з метою авторитарного контролю за ним, це скоріше означав співробітництво та відповідальність перед місцевими громадами з підтримання порядку та безпеки та зменшення злочинності.

Відповідно до нормативних положень Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи (R2001(10)), від 19 вересня 2001 року, основними функціями поліції (в широкому розумінні цього терміну) в «демократичному суспільстві, що діє на основі принципу верховенства права», є:

- *по-перше*, забезпечення суспільного спокою, дотримання закону і порядку в суспільстві;

- *по-друге*, захист і дотримання основних прав і свобод людини в тому вигляді, в якому вони закріплені, а саме в Європейській конвенції з прав людини (далі - *Конвенція/ЄКПЛ*);

- *по-третьє*, профілактика злочинності і боротьби з нею;

- *по-четверте*, виявлення і розслідування злочинів;

- *по-п'яте*, надання допомоги і послуг населенню.⁴

Слід зазначити, що забезпечення суспільного спокою та дотримання закону є основними загальними завданнями діяльності правоохоронних органів та основною спрямованістю їх діяльності, їх головним завданням, що досить часто також характеризується, як завдання «охорони суспільного порядку», що також включає у себе охорону і забезпечення безпеки фізичних та юридичних осіб, а також охорону приватного та суспільного майна. Ця функція також включає в себе забезпечення прав людини та забезпечення застосування основних гарантій та стандартів прав людини на вертикальному рівні, тобто між державою та приватними особами, а також між на вертикальному рівні, тобто між самими людьми⁴.

Функція профілактики злочинності, що складається в свою чергу із соціальної та ситуативної профілактики злочинності, що в свою чергу зумовлює необхідність участі громадськості у такій профілактиці. Що стосується функції розслідування злочинів, то ефективно розслідування злочинів, тобто встановлення обставин справи, правопорушника

та забезпечення застосування санкцій до цього правопорушника, що передбачені законом, саме по собі має також профілактичне значення і підвищує довіру населення до правоохоронних органів. При цьому одним із основних критеріїв високого рівня роботи правоохоронних органів у галузі розслідування злочинів є поєднання ефективності її діяльності у цій галузі із забезпеченням дотримання прав та основоположних свобод людини, таких як принципу презумпції невинуватості і поєднаних із ним гарантій, що без сумніву, мають велике значення для підозрюваних у вчиненні злочинів, а також дотримання прав потерпілих, свідків, їх законних представників, тощо⁴.

Функція допомоги населенню, як не основна, але важлива функція правоохоронного органу, суттєво змінює роль цього органу, оскільки він перестає функціонувати виключно як силовий орган, а діє інтегровано в громадянському суспільстві та наближує його до населення, оскільки правоохоронні органи у цьому випадку діють як органи, що надають суспільні послуги, надаючи можливість громадянам звертатися до цього органу за допомогою, та здійснюють публічні повноваження у цій галузі, а не просто органу державного примусу, що відповідає за застосування закону.

Що мається на увазі, коли ми говоримо про здійснення повноважень правоохоронного органу в «демократичному суспільстві, що діє на основі принципу верховенства права». До характерних ознак демократичного устрою суспільства належать: наявність правової держави; визнання державою прав і свобод людини як прав і свобод особистості; законодавче закріплення матеріальних і процесуальних прав людини; повага людської гідності з боку державних установ та їх чиновників; рівні права і свободи для всіх громадян незалежно від статусу, раси, етнічного походження, статевої належності; заборона дискримінації тощо⁵.

Чому необхідно щоби права людини були забезпечені належним функціонуванням принципу верховенства права? Перш за все, права людини не повинні бути суто фіктивними, а повинні мати юридично наповненими, тобто мати своє відображення, як юридично обов'язкові тексти. При розгляді питання взаємодії двох систем координат - ефективного захисту прав людини та системи функціонування правоохоронних органів - необхідно підкреслити саме необхідність юридичного захисту прав людини, враховуючи специфіку взаємодії цих двох систем, що пов'язана із повагою до прав людини та тими обов'язками, які мають правоохоронні органи у демократичному суспільстві. Свобода та порядок у суспільстві не завжди поняття сумісні, як на філософському рівні так і на рівні їх правового забезпечення. Хоча принципово ці дві категорії повинні бути збалансовані, як в законодавстві так і практиці його застосування. Тому, принцип верховенства права в цій ситуації означає, що права людини закріплені в законодавстві та національних нормативних актах і в міжнародному праві, а правоохоронні органи відповідають за впровадження та дотримання закону, що охороняє права людини. Правоохоронні органи не повинні порушувати закону при його застосуванні та впровадженні. Також, слід підкреслити, що дотримання принципу верховенства права є одним із міжнародних зобов'язань України, взятих нею відповідно до статті 3 Статуту Ради Європи⁶.

У сучасному демократичному суспільстві *єдиним джерелом влади є народ*, що здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й місцевого самоврядування. Однією з важливих ознак демократичного устрою є наявність *правової держави*. У ст. 1 Конституції України проголошується, що «Україна є демократична, правова держава», тобто держава, в якій існують чіткі, стабільні й усім зрозумілі нормативні акти, що регулюють відносини між державою, суспільством та особою. Для такої держави властиве юридичне закріплення матеріальних прав і свобод людини та процесуальних гарантій їх забезпечення та захисту⁷.

При цьому у будь-якому демократичному суспільстві правоохоронні органи відповідальні не тільки перед державою, але і перед всім населенням. Більш того ефективне функціонування органів внутрішніх справ у значній мірі обумовлена підтримкою з боку населення. У цьому плані соціальна функція поліції і місія виконання публічної служби важливі і для здійснення її репресивної функції.

Вищезазначена рекомендація визначає основні правові засади роботи поліції при дотриманні принципу верховенства права⁸:

- правоохоронний орган є державним органом, який повинен засновуватись на основі закону;

- діяльність цього органу завжди повинна відповідати національному законодавству країни і міжнародними нормами, санкціонованими даною державою;

- законодавство, що регулює діяльність цього органу хорони громадського порядку, повинно бути доступним для громадян, а також достатньо зрозумілим і конкретним; за необхідністю воно повинно доповнюватися іншими нормативними актами, що зрозумілі громадянам. Це означав, що діяльність поліції базується на Конституції і/чи на звичайному законодавстві; однак це не виключає наявності докладних інструкцій для поліції в документах нормативного характеру (наприклад, в урядових указах, за умови, що ці чи укази інструкції приймаються на підставі делегування повноважень відповідно до Конституції/законом). Це припускав, по-перше, що нормативні акти повинні бути доступні для громадськості, як фізично так і текстурально, а по-друге, що закон чи підзаконний акт повинен бути сформульований досить конкретно, таким чином щоби наслідки його застосування були передбачувані. Звичайно, наслідки ніколи не можна передбачити з абсолютною точністю та закони й інші нормативні акти повинні відповідати сучасним умовам або відповідати зміні ситуації, тобто бути достатньо гнучкими аби дозволити правоохоронному органу діяти більш ефективно;

- співробітники правоохоронного органу діючого в демократичному суспільстві підпадають під дію тих самих законів, що й звичайні громадяни. Виключення з даного принципу можуть бути виправдані лише тоді, коли вони спрямовані на забезпечення нормальної діяльності правоохоронного органу в демократичному суспільстві, враховуючи дотримання принципу верховенства права, оскільки закон застосовується однаково до всіх громадян, включаючи і співробітників правоохоронних органів, які самі його застосовують. Виключення з цього принципу можливі лише для забезпечення належного виконання правоохоронними органами своїх обов'язків.

Основними принципами діяльності органів внутрішніх справ, відповідно до Конвенції є наступні положення викладені паном П. Дафі, які можна коротко викласти наступним чином:

- правами та свободами передбаченими Конвенцією та протоколами до неї можуть користуватися всі особи, що знаходяться в межах її юрисдикції, незалежно від їх походження, раси, національності, громадянства, тощо;

- реальна або підозрювана кримінальна поведінка не позбавляє особу права на те, що би до неї ставилися відповідно до вимог Конвенції;

- Конвенції вимагає дотримання принципів законності та верховенства права;

- Конвенція визнає, що національні органи, такі як органи внутрішніх справ, мають певні дискреційні повноваження щодо того коли саме є необхідним обмежити права з метою захисту та забезпечення прав інших або іншого легітимного публічного інтересу;

- Конвенція вимагає існування адекватних та ефективних запобіжних заходів проти перевищення дискреційних повноважень, які можуть обмежувати індивідуальні права чи свободи особи;

- Конвенційні права та свободи повинні реалізуватися без дискримінації з боку правоохоронних органів;

- Конвенція вимагає ефективного та належного доступу до судових засобів захисту

Відповідно до нормативних положень Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи

(R2001(10)), від 19 вересня 2001 року, основними **керівними принципами**

дій/втручання органів внутрішніх справ (в широкому розумінні цього терміну) в

«демократичному суспільстві, що діє на основі принципу верховенства права», є

наступні принципи, які також більш детально розглядатимуться в наступних главах⁴:

- при проведенні усіх своїх операцій поліція повинна поважати право будь-якої людини *на життя* (пункт 35 Рекомендації), маючи на увазі, що органи внутрішніх справ, при проведенні будь-яких операцій, не можуть навмисно позбавляти людину життя. Однак, втручання поліції може спричинити смерть внаслідок застосування сили, що не обов'язково суперечить повазі права на життя у випадку виконання визначених умов, зокрема вимог передбачених статтею 2 Конвенції з прав людини. При цьому однією з

функцій правоохоронних органів є превентивна діяльність з попередження вбивств та інших форм незаконного позбавлення життя, та розслідування такого роду злочинів коли вони, на жаль, виникають (відповідно позитивні та негативні зобов'язання по статті 2 Конвенції, відповідно - утримання від певних дій та обов'язок провести певні заходи чи вчинити дії). Використання сили, потенційно небезпечної для життя може мати місце тільки тоді, коли воно «абсолютно необхідним за певними обставинами справи», є «пропорційним відповідно до обставин справи», тобто, між іншим, засоби втручання відповідають цілі такого втручання та воно суворо й точно відповідає закону та відповідним інструкціям стосовно застосування потенційно небезпечної для життя сили⁸;

- ні за яких обставин правоохоронні органи не повинні застосовувати, заохочувати чи допускати будь-яких катувань і випадків нелюдського чи такого, що принижує людську гідність поведіння чи покарання, оскільки передбачена цією статтею заборона катувань і нелюдського чи принижуючого гідність поведіння чи покарання є абсолютною заборонаю (пункт 36 *Рекомендації*), тобто, знов таки ні за яких обставин поліція не повинна вдаватися до таких дій. Більш того правоохоронні органи відповідно до цієї рекомендації зобов'язані зробити все можливе, щоби перешкодити подібному поведінню із особою, оскільки це зобов'язання впливає із загальної мети діяльності правоохоронних органів. Крім того, якщо ці заходи використовуються для отримання відомостей чи визнання вини своєї чи інших осіб у вчиненні злочину, то вони можуть, і навіть, повинні призвести до того, щоб особи, які піддаються катуванню або аналогічним методам ведення слідства, будуть давати помилкові свідчення або свідчення, що не відповідатимуть дійсним обставинам справи, аби уникнути такого поведіння. Не слід виключати із цього переліку заподіяння фізичних чи моральних страждань, які також підпадають під цю заборону, які можуть іноді вважатися способами психологічного тиску на особу. При цьому практика Європейського суду з прав людини, визначає, що нелюдське поведіння є поведінням, яке навмисно спричинює сильні душевні чи фізичні страждання, а принижуючим є таке поведіння, яке принижує гідність особи або прокує особу до дій проти своєї волі або проти своєї совісті⁹. В той же час катуванням (тортурами) вважається: заподіяння (спричинення) сильного душевного фізичного болю або страждання, навмисне або свідоме заподіяння болю та переслідування конкретної мети, такої як примушування визнати вину у вчиненні злочину або отримати інформацію стосовно певних обставин, з метою покарання або залякування чи приниження;

- правоохоронні органи можуть застосовувати силу тільки у випадках крайньої необхідності і тільки для досягнення законних цілей, що стосується всіх типів ситуацій, в яких поліції дозволяється застосовувати силу, а не тільки застосування сили небезпечної для життя (пункт 37 *Рекомендації*). Для всіх операцій, включаючи ті, які проводяться із застосуванням сили, необхідно, насамперед, мати законну підставу або санкцію відповідного органу, зокрема суду. Довільне застосування сили в будь-якому випадку не допускається, воно повинне розглядатися як винятковий захід і не може виходити за необхідні межі. Це також означає, що застосування сили повинно бути узгодженим із законною метою та застосуванням сили і ситуація, у якій сила застосовується, мають бути адекватними. На практиці це означає, наприклад, що фізичну силу можна застосовувати тільки в крайньому випадку, а також, що зброя можна застосовувати тільки у випадку крайньої необхідності. Якщо застосування смертоносної зброї визнано необхідним, то це застосування повинно бути чітко обмеженим (необхідно зробити попереджувальні постріли, перш ніж стріляти; причому, забороняється наносити тяжкі та смертельні поранення, тощо). При цьому не остання роль у цьому відношенні покладається на законодавство повинно, яке повинно містити положення щодо застосуванні сили, які мають бути засновані на принципах *необхідності* і *доцільності*;

- правоохоронні органи повинні планувати свою діяльність, в тому числі оперативну діяльність відповідно до закону, оскільки в суспільстві заснованому на принципах верховенства права та законності, ці органи проводили лише законні операції, при цьому мають враховуватися положення національного законодавства та міжнародних норм у галузі прав людини (пункт 38 *Рекомендації*). На підставі даної статті поліція зобов'язана, в силу власних повноважень, контролювати законність своїх операцій до і під час їхнього проведення. Цей принцип

застосовується до правоохоронних органів в цілому і до кожного з їх співробітників окремо¹⁰. Це положення також пов'язане із положеннями закладеними у пункті 45 Рекомендації, де зокрема визначається, що під час проведення операцій співробітники органів внутрішніх справ повинні підтверджувати свою приналежність до них і свій професійний статус, що тісно пов'язано із персональною відповідальністю поліції за свої дії чи бездіяльність, оскільки без можливості ідентифікувати конкретного поліцейського, особиста відповідальність стає неможливою;

- співробітники поліції повинні виконувати накази, які законно віддаються їх начальниками, але зобов'язані утримуватися від виконання явно незаконних наказів, інструкцій та вказівок та повинні мати можливість доповідати про їх незаконність, не побоюючись ніяких санкцій (пункт 39 Рекомендації). Це зокрема стосується того положення, що співробітники органів внутрішніх справ повинні особисто відповідати за свої дії, маючи можливість відмовитися виконувати незаконні накази, тобто накази, які прямо суперечать закону або є «явно незаконними», тобто законність яких очевидна, а не спірна. Це положення тісно пов'язане із пунктом 46 Рекомендації, де говориться про те, що співробітники органів внутрішніх справ повинні боротися з будь-якими проявами корупції в поліції та інформувати вищестоящих начальників і інші компетентні органи про будь-які випадки пов'язані із корупцією¹¹; правоохоронний орган повинний виконувати свої завдання справедливо, керуючись, зокрема, принципами неупередженості і недискримінаційного¹² підходу (стаття 40 Рекомендації, причому вимога справедливості є абсолютною і не підлягає обмеженням. Вона містить в собі, крім іншого, принцип неупередженості і недискримінаційного підходу. При здійсненні своїх задач поліція діє справедливо, коли вона цілком поважає позиції і права кожної людини, з якою вона має справу. Всі аспекти роботи поліції повинні бути перейняті прагненням до справедливості, але воно набуває особливого значення при взаємодії із суспільством. Вимога неупередженості змушує поліцію, наприклад, поводитися об'єктивно і не приймати нічию сторону в суперечці, щодо якої ведеться розслідування, а також у випадку розслідування правопорушень в співробітника органів внутрішніх справ не повинно бути своєї думки щодо питання про винуватість особи. Більш того, неупередженість вимагає, щоб співробітники поліції утримувалися від будь-яких видів діяльності поза рамками поліцейських функцій, що могли б їм перешкоджати виконувати свої задачі повністю, чи неупереджено створювати в громадськості враження упередженості. Принцип недискримінаційного підходу і рівності є фундаментальним положенням міжнародного права в галузі прав людини, щодо Конвенції, то він має своєрідне значення, що відображається в статті 14 Конвенції, яка не має самостійного застосування, а тільки разом із іншим положенням Конвенції, а також після схвалення Протоколу № 12 до ЄКПЛ, який в тому числі ратифікувала Україна, його положення містять загальну заборону дискримінації, яка може розглядатися, як окрема матеріальна норма Конвенції та протоколів до неї, що потенційно можуть бути порушеними. Перелік основних мотивів дискримінації включає у себе: стать, расу, колір шкіри, мову, релігію, політичні чи інші переконання, національне чи соціальне походження, приналежність до етнічних менш, майновий стан, фізичну чи розумову відсталість, статеву орієнтацію чи вік особи, тощо; правоохоронний орган може втручатися в приватне життя тільки тоді, коли це абсолютно необхідно для досягнення законних цілей (пункт 41 Рекомендації), оскільки право кожного на недоторканність приватного життя поширюється на права, в тому числі гарантовані статтею 8 ЄКПЛ¹³: повага приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. Насамперед, поліцейські операції, включаючи і можливі зазіхання на приватне життя, повинні бути завжди юридично обґрунтованими, і будь-яке свавільне втручання у приватне життя особи є неприпустимим, оскільки будь-яке втручання в приватне життя завжди повинне розглядатися як виняткова засіб. Більш того навіть коли втручання виправдане, воно не повинно виходити за межі абсолютної необхідності (це також передбачає певні обмеження стосовно збору, збереження і використання поліцією персональних даних, які повинні проводитися відповідно до міжнародних принципів захисту персональних даних і, зокрема, обмежуватися межами, необхідними для досягнення законних, справедливих і конкретних цілей, як це передбачається пунктом 42 Рекомендації)¹⁴;

- правоохоронні органи, при виконанні ними своїх обов'язків повинні ставитися з повагою до кожної людини, і зокрема її свободи переконань, совісті, релігії, слова, мирних зборів, пересування і права власності (пункт 43 *Рекомендації*). Викладене в даній статті відповідає правам, що гарантується статтями 9 та 10¹⁵, а також статтею I¹⁶ Конвенції, статтею 1 Протоколу № I¹⁷ та статтею 2 Протоколу № 4 до цієї ж Конвенції), дотримання яких вкрай важливо для нормального функціонування відкритого демократичного суспільства;

- співробітники органів внутрішніх справ зобов'язані діяти чесно і шанобливо відносно населення, особливо коли вони взаємодіють із представниками найбільш уразливих груп (пункт 43 *Рекомендації*), при цьому необхідно звернути увагу на те, що співробітники органів внутрішніх справ відносяться шанобливо до населення, якщо вони демонструють професіоналізм, неупередженість, чесність, сумлінність, справедливість, виявляють політичний нейтралітет і ввічливість та усвідомлювати, що населення складається з окремих соціальних груп осіб з індивідуальними особливостями, що потребує переоцінки ставлення до цих груп і гнучкості у взаємовідносинах із ними, включаючи взаємовідносини із найбільш уразливими з точки зору можливого порушення прав людини труппами.

Окрема можна виділити, відповідно до Рекомендації R2001(10), від 19 вересня 2001 року, такі керівні принципи дій/втручання правоохоронного органу в особливих ситуаціях, що стосуються загалом наступних сфер їх діяльності⁴:

- *по-перше*, це стосується керівних принципів проведення слідства або слідчих дій по розслідуванню злочинів, що провадяться органами внутрішніх справ;

- *по-друге*, керівні принципи поведінки при арешті або затриманні органами внутрішніх справ.

Ці дві категорії принципів будуть більш детально розглядатися у наступних розділах цього видання, однак, хотілося би реферативно перерахувати найважливіші із них, що стосуються в першу чергу розслідування, що проводиться правоохоронним органом:

- проведення розслідування повинно бути засноване, як мінімум, на розумних підозрах у скоєнні чи можливому скоєнні правопорушення, тобто має бути підтверджена об'єктивними даними та спиратися на законі (пункт 47 *Рекомендації*);

- принцип презумпції невинуватості має бути дотриманим за будь-яких обставин та право бути поінформованим про причини слідства та допомога адвоката мають бути забезпеченими, що в першу чергу забезпечує справедливість, неупередженість, об'єктивність та законність розслідування, а також принципів передбачених статтею 6 Конвенції та з урахуванням специфіки підслідних, це стосується і процедури проведення допитів або опитування осіб, зокрема підозрюваних, потерпілих та свідків правоохоронними органами (пункти 48-53 *Рекомендації*)¹⁸.

Що стосується арешту або затримання особи, то основними керівними принципами діяльності правоохоронного органу є наступні принципи:

- будь-яке обмеження свободи повинне бути виключенням, оскільки відповідно до статті 5 Конвенції, гарантується право на особисту недоторканість особи, яке в тому числі відповідно практики Суду по статті 6 Конвенції є «правом цивільного характеру» та повинно прийматися до уваги як належні елементи забезпечення цього права «на справедливий судовий розгляд протягом розумного строку, незалежним та неупередженим судом створеним відповідно до закону»¹⁹, причому повинні прийматися до уваги необхідність поваги людської гідності, приналежність до найбільш уразливих з точки зору віктимології порушення права людини соціальних груп і особисті потреби кожної затриманої особи (пункт 54 *Рекомендації*). При цьому затримання особи повинно чітко та невідкладно документуватися, можливо в спеціальному реєстрі, в який повинні заноситися всі аспекти арешту і прийняті відповідні санкції: дата затримання і причина; момент коли затриманого було поінформовано про його права; ознаки будь-яких травм, поранень, психічних захворювань, тощо; дата інформування про затримку кого-небудь із близьких родичів/консульства й адвоката, дати їх візитів; час одержання їжі чи ліків чи медичного обслідування або обслуговування; дати допитів; дата переведення чи звільнення і т.д. В деяких випадках (наприклад, із приводу особистих речей, оголошення прав, фактів, коли особа посилаючись на свої права відмовилася від них) необхідно

одержати підпис затриманої особи або, у випадку відсутності такого підпису, пояснити причини його відсутності. Крім того, адвокат особи, яку було взятого під варту, повинен мати доступ до цього реєстру. Арешт або затримання особи повинні розглядатися як крайній захід, який застосовується лише у випадку абсолютної необхідності та який повинен бути обмежений у часі, бути застосованим відповідно до закону та на підставах передбачених в ньому;

- правоохоронний орган повинен в максимально короткий термін, що передбачається національним законодавством, інформувати будь-яку особу, яка позбавляється волі, про причини затримання і про будь-які висунуті обвинувачення, а також про подальші процесуальні дії по справі, які існують в рамках її розслідування; вона повинна також негайно бути поінформованою про її права і процесуальні дії, які були проведені по даній справі (див. стаття 5.2 ЄКПЛ право «кожному заарештованому негайно повідомляти на зрозумілій йому мові підстави для арешту і висунуте проти нього обвинувачення» (більш детально дивіться пункт 55 Рекомендації)²⁰.

Це ж саме стосується обмеження права особи на вільне пересування²¹:

- правоохоронний орган має забезпечити безпеку осіб, які перебувають під вартою, стежити за станом їх здоров'я, забезпечувати їм задовільні гігієнічні умови тримання під вартою і відповідне харчування. Камери для утримання під вартою в поліції повинні бути розумного розміру та мати відповідне освітлення і вентиляцію, бути обладнаними так, щоб існувала можливість для відпочинку (дивіться пункт 56 Рекомендації). Також, особи, які затримані по підозрі в скоєнні кримінального правопорушення, і ті, які затримані з інших причин, повинні триматися під вартою окремо, також чоловіки повинні триматися окремо від жінок, а повнолітні від неповнолітніх (пункт 58 Рекомендації);

- затримані особи повинні мати право на повідомлення про їх затримання третім особам за їх вибором, на доступ до адвоката і на медичний огляд - по можливості лікарем за їх особистим вибором, що включило б запобігання тортур та їх переслідування у випадку заподіяння під час перебування під вартою (пункт 57 Рекомендації).

Діяльність органів внутрішніх справ, яка відповідає етичним стандартам та нормам закону є важливою складовою реформування суспільства, що задекларували своїм наміром забезпечення демократії, створення соціальної держави, заснованої на захисті прав людини, як найвищої цінності в такій державі, рівності осіб перед законом, законності та верховенстві права і закону. Наше суспільство знаходиться на стадії змін та реформування, а заявлені наміри державних органів щодо реформування правоохоронних органів в вищезазначеному напрямку слугування особі та суспільству є показником значних змін у суспільному ставленні до ролі органів внутрішніх справ та індикатором загального позитивного сприйняття демократичних цінностей такого суспільства «в стадії змін». Правоохоронні ж органи демократичного суспільства, які функціонують на основі зазначених у цьому розділі принципів, визнають, що права людини мають бути захищені через дотримання принципу верховенства права, і тільки на підставі реального застосування цього принципу правоохоронні органи можуть ефективно здійснювати свою правоохоронну функцію, реалізуючи викладені у цій статті принципи та забезпечити їх реальну дію. Знання вимог міжнародних нормативних актів обов'язкового та необов'язкового характеру, і зокрема Конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини, повинно слугувати саме цій меті.

¹ Amadeu Amadeu Recacens I Brunet. The control of police powers. Proceedings of the Conference «Police powers and accountability in a democratic society». Reports presented to the 12th Criminological colloquium (1999). Criminological research, Vol. XXXIII. European Committee on Crime Problems. Council of Europe Publishing, 2000. http://www.coe.int/t/e/human_rights/police/; Edouard Janssens. Police ethics and the control of the police in a democratic society. Police Ethics in a Democratic Society. Legal cooperation between the Council of Europe and the countries of central and eastern Europe. THEMIS PLAN (Project №1). Multilateral Meeting. Strasbourg, 10 - 12 June 1996. http://www.coe.int/t/e/human_rights/police/

² Див. Загальна декларація прав людини (стаття 8), Європейська конвенція з прав людини (стаття 13). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені)-Aksoiv. Turkey; Ergiv. Turkey; Klass and others v. Federal Republic of Germany; Powell and Rayner v. United Kingdom; Silver and others v. United Kingdom.

³ Мармазов В. Принцип верховенства права у практиці Європейського з прав людини // Адвокат. - 2002. -№ 6. -С. 15-16.

⁴ Рекомендація Rec(2001)10 Комітету Міністрів країнам-членам Ради Європи від 19 вересня 2001 року за Європейським кодексом поліцейської етики та коментар до неї (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи на 765-му засіданні заступників міністрів).

⁵ Права людини у діяльності міліції. Навчальний посібник. Харків - 2006 р. (В. О. Соболев, д-р соціол. наук, проф. (розділ II)).

⁶ R. Crawshaw. Introduction to the seminar on human rights and the police: human rights, the rule of law and policing. Human Rights and the Police. Seminar proceedings. Strasbourg, 6/8 December 1995. pp. 12-13.

⁷ Peter Duffy. Human Rights and the Police. Seminar proceedings. Strasbourg, 6/8 December 1995. pp. 22-25.

⁸ Див. Загальна декларація прав людини (стаття 3), Європейська конвенція з прав людини (стаття 2), Декларація ПАРС стосовно поліції (статті 12 та 13), Декларація стосовно захисту всіх осіб від зникнення із застосуванням примусу, Кодекс ООН стосовно поведінки співробітників правоохоронних органів (стаття 3), Основні принципи застосування сили та зброї співробітниками правоохоронних органів, Принципи ефективної протидії та розслідування позасудових, свавільних та спрощених страт (Article 2). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - Gulec v. Turkey; Ergi v. Turkey; Kaş v. Turkey; McCann and Others v. United Kingdom; Osman v. United Kingdom; Stewart v. United Kingdom.

⁹ Див. Загальна декларація прав людини (стаття 5), Європейська конвенція з прав людини (стаття 3), Декларація ПАРС стосовно поліції (стаття 3), Кодекс ООН стосовно поведінки співробітників правоохоронних органів (стаття 5), Конвенція щодо заборони тортур або іншого, нелюдського або принижуючого поводження або покарання, Європейська конвенція з запобігання тортур або нелюдського чи принижуючого поводження чи покарання. Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - Aksoy v. Turkey; Chahal v. United Kingdom; Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece; Ireland v. United Kingdom; Ribitsch v. Austria; Selmouni v. France; Soering v. United Kingdom та Tomasi v. France, Застосування Європейської Конвенції з прав людини в діяльності органів внутрішніх справ України: - К.: Цифра, 2008.- С. 99-144.

¹⁰ Прикладом неналежної підготовки операції відповідно до статті 2 Конвенції можна назвати справу МакКен проти Сполученого Королівства (McCann and Others v. United Kingdom), яка згадувалася вище в контексті статті 2 Конвенції.

¹¹ Слід зазначити, що Рекомендація (2000) 10 Ради Європи про кодекси поведінки державних службовців застосовується до поліції і її співробітників.

¹² Див. Загальна декларація прав людини (стаття 2) та Європейська конвенція з прав людини (стаття 14). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - The Belgian Linguistics Case; Engel and others v. the Netherlands; Airey v. Ireland; Ireland v. United Kingdom.

¹³ Див. Загальна декларація прав людини (статті 12), Європейська конвенція з прав людини (стаття 8), Декларація ПАРС стосовно поліції (стаття 15), Кодекс ООН стосовно поведінки співробітників правоохоронних органів (стаття 4). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - B. v. France, Beldjoudi v. France, Berrehab v. the Netherlands, Campell and Fell v. United Kingdom, Cyprus v. Turkey, Dudgeon v. United Kingdom, Hewitt and Harman v. United Kingdom, Keegan v. Ireland, Klass and others v. Federal Republic of Germany, Kruslin v. France, Lypczak v. Spain, Malone v. United Kingdom, Marckx v. Belgium, Niemietz v. Germany, Olsson v. Sweden, Osman v. United Kingdom, Rasmussen v. Denmark, X and Y v. the Netherlands.

¹⁴ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи (87) 15 «Про регламентацію використання поліцією персональних даних».

¹⁵ Див. Загальна декларація прав людини (статті 18 та 19), Європейська конвенція з прав людини (стаття 9 та 10), Декларація ПАРС стосовно поліції (стаття 8), Декларація стосовно боротьби із всіма формами нетерпимості та дискримінації заснованими на релігійних переконаннях. Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - Arrowsmith v. United Kingdom, Casado Coca v. Spain, Castells v. Spain, Informationsverein Lentia and others v. Austria, Jersild v. Denmark, Kalac v. Turkey, Kokkinakis v. Greece, Lingens v. Austria, Oberschlick v. Austria, Otto Preminger Institute v. Austria, Sunday Times (No. 1) v. United Kingdom, Vogt v. Germany.

¹⁶ Див. Загальна декларація прав людини (стаття 20), Європейська конвенція з прав людини (стаття 11), Європейська соціальна хартія (стаття 5), Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї співробітниками правоохоронних органів (статті 12-14). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) Christians Against Racism and Fascism v. United Kingdom; Denmark, Norway, Sweden and the Netherlands v. Greece; Ezelin v. France;

Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands; National Trade Union of the Belgian Police v. Belgium; Plattform Arzte fir das Leben v. Austria; Rassement Jurassien v. Switzerland; Socialist Party of Turkey and others v. Turkey.

¹⁷ Див. Загальна декларація прав людини (стаття 17), Європейська конвенція з прав людини (стаття 1 Протоколу 1), Декларація ПАРС стосовно поліції (стаття 1 та стаття 2), Кодекс ООН стосовно поведінки співробітників правоохоронних органів (стаття 4). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - Cyprus v. Turkey; Greek Refineries Stran and Stratis Andreadis v. Greece; Loizidou v. Turkey; Pressos Compania Naviera S.A. and others v. Belgium; Sporrang and Limnroth v. Sweden.

¹⁸ Див. більш детально наступні документи Комітету Міністрів Ради Європи: Рекомендація (85) 4 «про насильство в родинях»; Рекомендація (85)11 «Про статус потерпілого в рамках кримінального права і кримінального судочинства»; Рекомендація (87)21 «Про допомогу потерпілим та попередження переслідувань потерпілих»; Рекомендація (91)11 «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю дітьми і молодими особами»; Рекомендація (96)8 «Про кримінальну політику в Європі на порозі змін»; Рекомендація (97)13 «Про залякування свідків і правах захисту».

¹⁹ Див. Загальна декларація прав людини (статті 10 та 11), Європейська конвенція з прав людини (стаття 6), Принципи захисту всіх осіб, які знаходяться під вартою або ув'язненні в будь-якій формі. Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - Airey v. Ireland; Allenet de Ribemont v. France; Artico v. Italy; Barbera, Messegue and Jabardo v. Spain; Can v. Austria; Colozza v. Italy; Deumeland v. Germany; Deweer v. Belgium; Doorson v. the Netherlands; Eckle v. Germany; Ekbatani v. Sweden; Engel and others v. the Netherlands; Ensslin, Baader and Raspe v. Federal Republic of Germany; Funke v. France; Golder v. United Kingdom; Guincho v. Portugal; Kuriig v. Germany; Kostovski v. the Netherlands; Le Compte, Van Leuven and De Meyere v. Belgium; Luedicke, Belkacem and Koz v. Germany; Lutz v. Germany; Osman v. United Kingdom; Pakelli v. Germany; Piersack v. Belgium; Pretto and others v. Italy; Schenk v. Czech Republic; Windisch v. Austria; X v. the Netherlands.

²⁰ Див. Загальна декларація прав людини (статті 3 та 9), Європейська конвенція з прав людини (стаття 5), Декларація ПАРС стосовно поліції (стаття 8), Кодекс ООН стосовно поведінки співробітників правоохоронних органів (стаття 5), Декларація стосовно захисту всіх осіб від зникнення із застосуванням примусу, Принципи захисту всіх осіб, які знаходяться під вартою або ув'язненні в будь-якій формі. Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені) - Aksoy v. Turkey; Brogan and others v. United Kingdom; Cyprus v. Turkey; De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium; Engel and others v. the Netherlands; Fox, Campbell and Hartley v. United Kingdom; Guzzardi v. Italy; K. F. v. Germany; Kemmache v. France; Kurt v. Turkey; Lawless v. Ireland; Letellier v. France; Lukanov v. Bulgaria; McVeigh and others v. United Kingdom; Murray v. United Kingdom; W. v. Switzerland; Wemhoff v. Federal Republic of Germany; Wintwerp v. the Netherlands; X v. Federal Republic of Germany.

²¹ Див. Загальна декларація прав людини (стаття 13), Європейська конвенція з прав людини (стаття 2 Протоколу 4), а також Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї співробітниками правоохоронних органів (статті 12-14). Прецедентні рішення Європейського суду з прав людини стосовно цього питання (посилання скорочені). Paramanthan v. Federal Republic of Germany; Raimondo v. Italy; Schmid v. Austria.

Отримано 10.06.2009

Резюме

В статье раскрываются основные принципы правоохранительной деятельности в соответствии с Европейской конвенцией прав человека и закрепленные в практике Европейского суда по правам человека и рекомендациях Комитета Министров Совета Европы, дан обзор практики Европейского суда по правам человека в этой области.

Summary

Basic principles of law-enforcement activity are being opened up in the article according to European convention of human rights and has been fastened in practice of the European court on human rights and recommendations of Committee of Ministers of Council of Europe, the review of practice of the European court on human rights according to the sphere mentioned above has been given.

